

Fried Ilona

Őexcellenciája kívánságára.

Színház, kultúra és politika a fasizmus Olaszországában

Tézisek

I. fejezet A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A dolgozatban az olasz kultúrtörténet egy fontos fejezetének újszerű kutatásáról számolok be. A szakirodalom eredményeinek figyelembe vételével a totalitarizmus és a modernitás, az olasz fasizmus és a kultúra, fasizmus és a színház viszonyait, problémáit és eredményeit veszem górcső alá elsősorban a színház vonatkozásában. A fasiszta állam kultúrpolitikájának fokozatos kiépülése után a 30-as évek első felében, a diktatúra konszolidációjának időszakát tárgyalom, a kulturális intézményrendszer kiépítésének egy kiteljesedett fázisában.

A kialakuló tömegkultúrában a fasiszta ideológia többek között a nacionalista identitás erősítésével, a tömegek mobilizálásával, az egyénnek a kollektivitásban való feloldódásával, illetve a transzcendentális, mitikus ideálkövetések rendszerébe való integrálásával a felülről érkező parancsok teljesítésének követésére mozgósított. Ennek jegyében a nagypolitika, illetve ezen belül a kultúrpolitika a színházat, mint a kollektivitás művészetét igyekezett a politika szolgálatába állítani. A fasizmus kultúrpolitikájának törekvése a kultúra egyre erőteljesebb kontrolljának megteremtésére irányult, elsősorban a fokozatosan kiépített új, illetve átalakított intézményrendszeren, az értelmiségiek, a művészek csatlakoztatásának kísérletén keresztül. Ilyen intézmények voltak a sajtó- és propaganda, valamint a kulturális csúcsszervezetek, az Olasz Királyi Akadémia, illetve számos tudományos intézmény, vagy a Kulturális Minisztérium (különböző nevekkkel) igazgatási részlegei, a cenzori iroda. A rendszer működésére jellemző, hogy a cenzor egy személyben döntött az alkotások sorsáról, néhol kérve vagy kéretlenül Mussolini közvetlen beavatkozásával. A kor nagy kulturális teljesítménye, a Giovanni Gentile által létrehozott Nagy-enciklopédia (*Enciclopedia Treccani*) ugyanakkor a totalitárius rendszerre jellemzően nem mindig kiszámítható módon, a fasizmussal nem vagy kevéssé rokonszenvező értelmiségiek közül is bevont néhányat a munkálatokba.

A húszas-harmincas években az olasz színház válságba jutott. Ezért is volt érdekes az 1934-es *Volta Konferencia a prózai színházról* (Convegno Volta sul teatro drammatico). A nemzetközi konferencia, a magas presztízű Királyi Akadémia rendezvénye minden ellentmondásossága ellenére is a korabeli színházi diskurzus fontos része volt, jelentős eseménynek tűnt. A konferencia elsősorban a színház megváltozott szerepét járta körül. A

modern tömegtársadalomban az emberek szórakozása, szabadidős tevékenysége átalakult. A film, a rádió, a nagyszabású sportesemények egyre növekvő népszerűségének következtében a színházi előadások látogatottsága s így a bevételek radikális csökkenése következett be. A szakma az új helyzetre elsősorban gyakorlati választ adott: a fokozottabb állami szerepvállalásban látta a megoldást. Ennek fényében is alapvető kérdéssé vált a színház és a politika kapcsolata, a színház új kihívásaira adandó válaszhoz az állami szerepvállalás, pénzügyi támogatás.

A színházpolitika irányai közül érintem a politika teatralizálását, s a továbbiakban három fő vonalat különítek el. Elsőként a propaganda színház különböző formáit tárgyalom, melyek valamiféle „tömegliturgiát” jelentettek, s alkalmasint a modern „tömegtermelés” igényeinek is megfeleltek. Ilyenek voltak a Theszpisz kordéi, az OND, (szabadidős színház) a GUF (egyetemi hallgatók színháza), valamint számos, kifejezetten politikai célzatú dráma előadása. Ez utóbbiak közé tartozott a jelentős színházi személyiség, Giovacchino Forzano-féle trilógia, melyhez Mussolini is szerzőtársként adta a nevét, és sok más, kevésbé tehetséges munka. A fasiszta politika a drámai műveken, előadásokon keresztül lényegében saját szavát kívánta indirekt módon hallatni.

A második vonalat a politikailag többnyire elkötelezett avantgárd alakjai képviselték, olyanok, mint Marinetti, Anton Giulio Bragaglia vagy Enrico Prampolini és Fortunato Depero, akik jelentős részt vállaltak a rezsim kultúrájának terjesztésében, cserébe a totalitárius rendszer is elfogadta az avantgárd jelenlétét.

A munka a harmadik irányra fókuszál, ez pedig a polgári színház vizsgálatát jelenti, mely a fasiszta átalakítás ellenére is megőrizte viszonylagos művészi és intézményi autonómiáját. A tömegliturgia előadásaival ellentétben ez a színház éppenséggel kerülte, hogy foglalkoznia kelljen a politikával, ehhez a színházhoz tartoznak többek között a komédiák, a filmek alapján a „fehér telefonok színházának” nevezett művek. Szemléletileg semlegesnek tűnő, de polgári értékeket közvetítő világ. Ezek lényege a jelképes fehér telefonokon túl, melyeken az úri szereplők beszéltek egymással, éppenséggel a kikapcsolódás, a gondtalan, a mindennapoktól távoli szórakozás volt. Ez a közönségigény magyarázza részben a magyar dráma rendkívüli sikerét Olaszországban ebben az időszakban.

II. fejezet Az elvégzett vizsgálatok, kísérletek rövid leírása, a feldolgozás módszerei; a források feltárása, illetőleg felhasználása

Az Olasz Királyi Akadémia által 1934-ben szervezett *Convegno Volta sul teatro drammatico*, azaz *Volta Konferencia a prózai színházról* című rendezvény előkészítése során előtérbe kerültek a kultúra, a színház és a társadalom, a politika összefüggései. Közelről nyomon követhető volt a kultúra irányítása, a kultúrpolitika alakulása, a kulturális elit kapcsolata a politikai elittel, illetve magával Mussolinivel. Ennek, azaz a Humán Osztály első (és utolsó) nemzetközi konferenciájának témáját Mussolini maga választotta ki. A téma az olasz dráma presztízisére épült, mely elsősorban Pirandello nemzetközi hírnevének volt köszönhető, s éppen ezért a külföldi meghívottak számára is vonzónak tűnhetett. A konferencia elnöke Pirandello, a titkár Filippo Tommaso Marinetti lett.

A konferencia legfontosabb kérdései a színház helye, struktúrája a modern társadalomban, a rendezői színházhoz való viszonyulás, az állami szubvenció iránti igény megfogalmazása, a tömegszínház, kérdése a totalitárius társadalomban, valamint az európai színházzal való kapcsolatok voltak. A rendezői színház lassú térnyerése ellenére, a hozzászólások egy részében nem véletlenül, a drámaíró primátusának védelme volt a jellemző.

Külön figyelmet fordítottam az értelmiségiek viszonyára, kapcsolatrendszerére, pályájuk alakulására - gyakran konszenzus és represszió között, egyéni választásaiknak műveikkel való esetleges összefüggéseire. Ilyenek voltak a kor kiemelkedő szerzői, kritikusa, Pirandellón kívül Silvio d'Amico, Filippo Tommaso Marinetti, illetve Gabriele D'Annunzio pályája. Mellettük a kultúrpolitika szempontjából is fontos volt az Akadémia meghatározó szereplőire fordítanom figyelmem, mint például Arturo Marpicatira, az Olasz Királyi Akadémia kancellárjára, vagy Antonio Bruers alkancellárja.

Az új drámai nyelv, a dráma kánonjainak alakulása szempontjából is igen érdekes Pirandellónak, aki 1934-ben, két hónappal a konferencia után lett Nobel díjas, az önmagára reflektáló drámája, a metadráma, a drámaíró a hagyományokat részben folytatja, s egyben meg is újítja az olasz drámát. A szerepkörök, a színpadi cselekmény, a drámaszerkezet, a színpadi nyelv megváltoztatásával a kor válságának, a modern ember elbizonytalanodásának drámai reprezentációját alkotta meg, miközben a színpadtechnikai újdonságokra is reagált. A korszellem, a tömegszínház, a művészet recepciója, magának a Volta konferencia problematikáinak, az új drámai kánonok, a színházi előadásról vallott pirandellói nézetek szempontjából is rendkívül érdekes a húszas évek végén, a harmincas években haláláig, 1936-

ig írott, s befejezetlenül maradt drámája, *A hegyek óriásai*. Pirandello értelmiségiként, alkotóként egyaránt emblematikus személyiség, s fontosnak tartottam kiegészíteni a róla alkotott képet: a politikai kompromisszumok, a fasiszta rendszer melletti elkötelezettség, s ugyanakkor egy autonóm művészi pálya érdekes viszonyrendszerén keresztül. Luigi Pirandello 1934-ben a művészet autonómiáját, a művész integritását hirdette. A kor másik jelentős drámaírója, írója, értelmiségije, Massimo Bontempelli, a Volta konferencián látszólag politikailag elkötelezett beszédet tartott: a mítoszok szükségességét hirdette, ha nem is a fasiszta mítoszok szükségességére gondolt, az új kor számára megírandó új drámákról szólt. Ő volt az, aki nem sokkal később keményen szembefordult a rendszerrel.

A résztvevők többsége, az avantgárd Marinettit is beleértve a drámaíró primátusát tekintette a színház lényegének, megjelentek azonban az előadók között a „színpadi mesterek”, s a színpadtechnika, a scenika külön figyelmet kapott, bár nem tudott kellő súllyal érvényesülni. A konferencia olasz rendezőinek szűklátókörűségére, valamint érdekellentéteire vall, hogy készakarva zárták ki a nagy olasz hagyományokat képviselő színészeket a konferenciából.

A Volta konferencia alkalmából a színház válságának fényében vizsgálták a színház kapcsolatát a filmmel, a nagy népszerűséget élvező sporttal, illetve az óriási változásokat hozó rádiózással. Az előadók többsége nem ismerte fel a film és a rádió jelentőségét, bár éppen Németh Antal szólt előadásában ez utóbbi fontosságáról. A tömegszínház iránti esetleges igény nagy vitát váltott ki a felszólalók között. Többen kétségbe vonták létjogosultságát, nem látták a húszezres tömegszínház létrehozásának művészi indokait. Mások a nagyobb színházépületekben elérhető nagyobb bevétel reményében támogatták, s evvel ellentmondtak a Mussolini által megfogalmazott irányelvnek.

A konferencia eredménye elsősorban a Színházi Akadémia megalapításában mérhető. Az 1934-es Volta konferenciának, ha nem is sikerült maradéktalanul betöltenie szerepét, de az olasz és a nemzetközi politika és kultúrpolitika súlyos problémái ellenére is jelentős külföldi írók, rendezők, szakemberek részvételével nemzetközi eszmecserét tett lehetővé. A külföldi résztvevők presztízse minden szervezési bonyodalom ellenére is nagyfokú elismerést jelzett az olasz kultúra és színház iránt. Bár a meghívásoknak egyesek nem tudtak, vagy nem akartak eleget tenni (nem egyszer az európai politikai színtérre már betört politikai üldöztetések, erőszak miatt), mégis a korabeli kulturális élet prominensei vettek részt a konferencián az európai kultúra képviselőként. Ebben az eszmecserében a demokratikus országok képviselői, elsősorban a francia és az angol résztvevők tisztában voltak az olasz fasizmus súlyos

korlátaival, előfordult az is, hogy ilyesmit szóvá tettek beszédükben, a viták alkalmával, így kikérték maguknak a francia delegáltak, hogy Marinetti a „háború esztétikájá”-ról beszéljen.

A kutatásaimhoz nagy magyar és nemzetközi szakirodalmat használtam fel, Magyarországon a fasizmus kiemelkedő történész kutatójának, Ormos Máriának a műveit. Ormos Mária jelen könyvemet megjelenésekor még bemutatta. A fasizmussal foglalkozó kutatások az utóbbi években, évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a totalitárius rend keretei között megvalósuló modernitásra, melynek különböző vetületeit kultúr- és színháztörténeti, interkulturális, interdiszciplináris módszerekkel vizsgálja a dolgozat. A nemzetközi szakmai eredmények közül igen figyelemre méltóak voltak számomra az olasz színháztörténetben Gianfranco Pedullà, valamint Alessandro Tinterri, Günter Berghaus, a nemzetközi dráma- és színházelméletben Erika Fischer-Lichte, valamint a történészek, kultúrtörténészek közül Emilio Gentile, mint R. J. B. Bosworth fasizmus-elméletei, Roger Griffin fasizmus, modernitás elméletei,

A témát több ezer, javarészt első kézből feldolgozott dokumentum elemzése során kutattam, illetve az actákat tanulmányoztam kultúr- és színháztörténeti, történelmi, ideológiai, színházesztétikai, interkulturális szempontok szerint. A konferencia előadásainak és vitáinak rövid összefoglalói 1935-ben kötetben megjelentek, s az elhangzott előadások elemzésével lehetőségem nyílt azok értelmezésére, a problematikák, az ütközések feltérképezésére, kontextualizációjára.

III. fejezet Eredmények

1. A harmincas évek elejének olasz kultúrájának egy aspektusát, az olasz dráma és színház művészeti, társadalmi, összefüggéseit tanulmányoztam a totalitárius modernitás világában. A fasizmus intézmény- és irányítási rendszere fokozatos kiépülésének vizsgálata, – erre utal a kötetem címe –, a színház belső világának, az olasz és a nemzetközi színház kapcsolatainak mélyebb megértésére törekedtem. Kutatásom nemcsak Magyarországon, hanem Olaszországban is úttörő, mivel a még döntően feldolgozatlan archívumi anyagra épülő vizsgálattal, a korszak kultúrájának problematikái újabb összefüggésekbe kerültek.
2. Az olasz színházi élet prominens szereplőjének, Silvio d’Amicónak, a konferencia tulajdonképpeni szervezőjének működését sikerült alaposabban vizsgálnom. D’Amico úgy képviselte az állami támogatásra való igényét, a saját és a köz érdekeit, hogy közben a színházat ne sajátítsa ki nagy mértékben a politika. A fasiszta rendszerrel való összeköttetéseinek, együttműködésének köszönhető az 1934-es Volta konferencia

- szervezésében vállalt kulcsszerepe, ugyanakkor minden módon az úgynevezett polgári színjátszást támogatta a tömegszínház ellenében. Állami finanszírozást az 1935-36-tól Silvio d'Amico igazgatásával megnyitott Színházi Akadémia kapott. Ez az Akadémia feltétlenül hozzájárult a továbbiakban a színész- és rendezőképzéshez, ha nem is volt átütően modern, de a korábbiakhoz képest mindenképpen jelentős előrelépést jelentett. Ez egyben azt is eredményezte, hogy még inkább előtérbe került a fasizmushoz bizonyosan csak a legszűkebb érdekei mentén csatlakozó, nagyon is polgári értékrendű, katolikus értelmiségi, aki mérsékelten volt modern, viszont európai léptékű tájékozottsággal rendelkezett a színház területén.
3. A konferencia kutatását gazdagítja dolgozatom Luigi Pirandello, a konferencia elnöke, a kor legjelentősebb olasz drámaírója munkásságának összefoglalásával. A dokumentumok alapján foglalkoztam a Nobel díjra való felterjesztésének hátterével.
 4. Rövid kitekintést tettem, elsősorban néhány prominens olasz kritikus recenzióinak feldolgozása alapján a magyar dráma olaszországi recepciójára.
 5. A konferencia titkára, Filippo Tommaso Marinetti, ezekben az években többször is járt Magyarországon. A magyarországi kapcsolatainak, itteni fogadtatásának vizsgálata 2011-ben, az angol nyelvű konferencia előadásom elkészültekor első kézből történő dokumentumokat vizsgáltam, elsősorban a Pen Klub 1932-es budapesti konferenciája anyagát.
 6. Az 1934-es Volta konferencia témái rímelték Mussolini 1933-as színházzal kapcsolatos beszédére, kutatásaim során tudomásom szerint elsőként vizsgáltam, mennyiben vette figyelembe a kormányfő a színház helyzetének vázolásakor az olasz színházi kritika, elsősorban Silvio d'Amico korábbi tanulmányainak egyes szempontjait, így magának a „színház válságának” kérdését, s ezeket hogyan használta fel politikai céljaira.
 7. Jelen monográfiám címe, az *Őexcellenciája kívánságára* a különböző kulturális és politikai dinamikákra, a politikai, kultúrpolitikai vetületekre vonatkozik, melynek mechanizmusait a konferencia dokumentumainak alapján sikerült feltárnom. A kutatás rávilágított a nyilvánosan deklarált és a tényleges célok közötti különbségekre, a köztük lévő ellentmondásokra a fennen hirdetett ábrándok, az „új ember”, az „új kultúra” megteremtése és a valóságos célok és lehetőségek között. A teljesen egységes kultúrpolitika hiánya, a rendszer természetéből adódó kézi vezérlés, Mussolini közvetlen döntései, a rendszer fokozatos megmerevedése a Volta konferencia szervezésének dokumentumain keresztül nyomon követhetőek voltak, érvényesülésüket kimutattam.

8. Az olasz kultúrán belül újdonságot jelent Luigi Pirandello és Gabriele D'Annunzio látszólagos „kibékülése”, melynek háttéranyag vizsgálatán keresztül sikerült felmutatnom a háttérben a politikai manipulációt.
9. Hangsúlyoztam, összefoglaltam a nemzetközi kultúrának, a színházi kultúrának, jelentős alkotóknak, értelmiségieknek a fasizmushoz való viszonyát, mely hol rokonszenvező, elfogadó, hol közömbös vagy elutasító volt. Az olasz recepció és a meghívások szempontjából a legfontosabb Molnár Ferenc és G.B. Shaw munkássága volt, Shaw távol maradásába nem akartak belenyugodni. A dolgozatban az ő fasizmus iránti rokonszenvét politikai állásfoglalását leveleiben, a *Genf* (1938) című darabja interpretációs lehetőségei kapcsán vizsgálom. Segítségül hívtam Salvemini történész megjelent cikkeit is. A konferencián jelen lévő Edward Gordon Craig levelezése, elhangzott hozzászólásai, újságcikke új elemeket szolgáltatnak a nagy reformernek az olasz színházhoz, politikához fűződő kapcsolatához, művészi, politikai állásfoglalásaihoz.
10. A szovjet színházi reform, az olasz színház hagyományosabb útjai ellenére is nagy hatást gyakorolt a szakma képviselőire. Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkijt, Vlagyimir Nyemirovics-Dancsenkót, Vszevolod Emiljevics Mejerholdot és Alekszandr Tairovot hívták meg. Közülük csak Tairovnak sikerült Rómába mennie. Az immár náci Németországból nem láthatták vendégül a kommunista és/vagy zsidó nagy rendezőket, a kritikus Alfred Kerrt, itt működött az öncenzúra, azonban meghívták Ausztriából Max Reinhardtot, Franz Werfelt és Stefan Zweiget – ez utóbbit Mussolini személyes engedélyével. A tömegszínház építészeti megoldásainak előadására az olasz mérnök, Gaetano Ciocca mellett Walter Gropiust kérték fel, aki, mint a levelezésből látható, Werfelhez és Zweighez hasonlóan már útban volt az emigráció felé. Meghívást kapott még többek között Gerhart Hauptmann, Jacques Copeau, akik elküldték előadásukat, sőt Federico García Lorca is, aki kimentette magát. A meghívások háttérének, hatásának, összefüggéseinek kutatása szintén a jelen dolgozatom újdonságai közé tartoznak.
11. Magyar szempontból különösen érdekes Molnár mellett a másik, Olaszországban is ismert magyar író, drámaíró, Herczeg Ferenc jelenléte, valamint a fiatal, ismeretlen, később igen jelentős színházi szakember, Németh Antal részvétele, akinek pályájára nézve igen fontos volt ez a konferencia – ezeknek az összefüggéseknek színháztörténeti, esztétikai megközelítése úgyszintén első kézből való kutatásom.
12. A konferencia sajtója segítségével rávilágíthattam a konferencia belföldi és külföldi recepciójára, kutatásaim alapján világossá vált egyes külföldi résztvevők viszonyulása is az olasz kultúrához, az olasz fasizmushoz, a konferencia politikai üzeneteire is reagáltak.

Az olasz cikkek rávilágítanak a belső szakmai harcokra, melyek olykor politikai köntösben is jelentkeztek, így elsősorban a Pirandello-Silvio d'Amico contra Bragaglia-Marinetti küzdelemre, melynek folytatását is vizsgáltam az Accademia dei Lincei egykori dokumentumai alapján..

13. Igen nagy hangsúlyt fektettem a kötetem illusztrációira, melyek szinte kivétel nélkül először közölt dokumentumok, fotók, s véleményem szerint bővítik, elmélyítik a tanulmány vizsgálatának eredményeit.

Munkám során elsősorban a következő archívumokban és könyvtárakban volt módom kutatni: Accademia dei Lincei, Archivio Storico, Róma, Archivio Centrale di Stato, Róma, Biblioteca del Burkardo, Róma, Library of the American Academy in Rome, Museo Biblioteca dell'Attore in Genova, Biblioteca Nazionale, Firenze, Biblioteca dell'Università, Trento, Biblioteca dell'Istituto storico italo-germanico in Trento, Il Vittoriale degli Italiani Archivi e Biblioteche, British Library, London, Theatre Library, London, Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtára, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Pen Club Archívumában
Kutatásaimról számos nemzetközi konferencián beszámoltam, Magyarországon kívül mintegy hét országban tartottam róluk előadásokat.

IV. fejezet Értekezés témaköréből megjelent publikációk

Könyvek:

Modern olasz irodalom és színház: Problémák és művek., HEFOP pályázat, ELTE. BTK, Budapest, 2006, pp. 413. ISBN 9639704393

Il Convegno Volta sul teatro drammatico. Roma 1934. Un evento culturale nell'età dei totalitarismi, Titivillus Mostre Editoria, Corazzano (Pisa) 2014, pp. 328, ISBN:978-88-7218-396-0

Tanulmányok:

"The Yearbook of the Society for Pirandello Studies", No. 8/9 (1988/89), pp. 107-112. ISSN 1471-9363

I giganti della montagna di Luigi Pirandello, in "Nuova Corvina", Budapest 1993, pp.76-84. HU ISSN 1218-9472

La bipolarità tra vita e morte in "Sei personaggi in cerca d'autore" e ne "I giganti della montagna" in Pirandello e l'oltre, szerkesztette: Enzo Lauro, Mursia 1991, pp. 245-250.

Dalla compagnia all'antica italiana al teatro moderno, in "Pirandello e la politica", szerk. Enzo Lauro, Mursia, Milano, 1992, pp. 281-285.

“Sei personaggi in cerca d’autore” e il pensiero mitteleuropeo, in "Pirandello e il teatro" szerk. Enzo Lauro, Mursia, Milano, 1993, pp. 343-350.

The Sagra del Signore della Nave: a New Kind of Theatre, "The Yearbook of the Society for Pirandello Studies", No. 14 (1994), pp. 61-68. ISSN 1471-9363

La giara a teatro e al cinema, in "Pirandello: teatro e musica", szerk. Enzo Lauro, Palumbo 1995, pp. 235-239.

Antonio Widmar, letterato e/o uomo politico, in "Tra totalitarismo e democrazia. Italia e Ungheria", ELTE TFK - Budapesti Dante Társaság, 1995, szerk.: Fried Ilona, pp. 17-30.

From the Wandering Companies to Pirandello's Plays and Masks, "The Italianist", 1995, The University of Reading, Italian Department, .

Dal rito paganocristiano al rito teatrale, La Sagra del Signore della Nave, in Pirandello e la sua opera", szerk. Enzo Lauro, Palumbo, Palermo 1997, pp. 145-148.

A "fűmáner dallam": Antonio Widmar - Vidmar Antal a kultúrában és a politikában, ITK, 1999, pp. 612-625.

Cultura italiana e ungherese: un intermediario enigmatico. Antonio Widmar – Vidmar Antal (1899-1980). "Quaderni Giuliani di Storia", XX.1.2001. pp. 85-98.

The Theatre opposes War. The "Arms" of the Stage? in "For Peace in Europe. Institutions and Civil Society between the World Wars", M. Petricoli, D. Cherubini (eds), Bruxelles, Peter Lang, 2007, pp. 569-598. ISSN 1422-98004, ISBN 9789052013640

Sua Eccellenza Presidente. Pirandello and the Convegno Volta, "The Yearbook of the Society for Pirandello Studies", No. 29 (2009), pp. 129-143. ISSN 1471-9363

'Il paese della Cuccagna' ovvero autori magiari e il pubblico nostrano fra le due guerre
http://www.retidedal.us.it/Archivi/2010/novembre/METICCIA/2_ungheria.htm

Kultúrák találkozásá: Fiume, in Závodszy Géza emlékkönyv 2010
„Le favole gaie” di Molnár – Pirandello sul drammaturgo ungherese, "Nuova Corvina", N° 22, 2010, pp. 106-112. HU ISSN 1218-9472

Cultura e politica fra le due guerre: un tramite fra l'Italia e l'Ungheria. Ignazio Balla, in <http://italogramma.elte.hu/>

Bontempelli e i „teatri di masse”, <http://www3.unibo.it/boll900/numeri/2010-i/>
Marinetti's Visits to Budapest, 1931, 1932 and 1933: Archival Documents and the Memoirs of

Margit Gáspár, in International Yearbook of Futurism Studies, Volume 1 (2011), Ed. by Günter Berghaus, De Gruyter, Berlin 2011, pp. 341-369. ISSN 2192-0281
Exorcism: An Extraordinary Performance of Six Characters in Search for Author in Hungary,

Le „armi” del palcoscenico. Il teatro per una società migliore negli anni Venti e Trenta, in "Nuova Corvina", N° 19 L'eredità del Novecento, szerk. Fried Ilona, pp. 183-206. HU ISSN

1218-9472

Pirandello Accademico, „Pirandelliana. Rivista internazionale di studi e documenti”, numero speciale per i 60 anni di Michael Rössner, direttore L. Rino Caputo, Fabrizio Serra editore, Pisa-Roma, Volume 7, 2013, pp. 95-104

Pirandello e la scena internazionale: tra Roma e Budapest, in *Pirandello e la traduzione culturale*, Michael Rössner, Alessandra Sorrentino, a cura di, Carocci, Roma, 2012, ISBN: 9788843066094, pp. 81-89.

A szövegkultúrától a spektakulumig – a modern olasz drámáról, in *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, Pécs-decentrum, Pécs 2014, <http://periferia.btk.pte.hu/koteteink/> ISSN 1787-3169, ISSN 1785-0703

A commedia dell'arte színházától a szovjet funkcionárius maszkjáig. Színházi kapcsolatok a XX. század első évtizedeiben Moszkva és Olaszország között, in *A búcsú a művészetben. Kelet és Nyugat az irodalomban. Születésnap tanulmánykötet Dukkon Ágnes tiszteletére*, Dolce Filologia XI, szerk.: Hetényi Zsuzsa, Gaál Xénia, ELTE BTK, Műfordítói Műhely, Budapest 2014, pp. 83-97.

L'eredità classica nel teatro del ventennio fascista. Ettore Romagnoli al Convegno Volta sul teatro drammatico, in *L'eredità classica nella cultura italiana e ungherese del Novecento dalle Avanguardie al Postmoderno*, a cura di Péter Sárközy, Sapienza Università Editrice, Roma 2015, pp. 136-149.

Teatri fra due paesi: Luigi Pirandello e Ferenc Molnár tra Budapest e Roma, in *Prospettive culturali fra intersezioni, sviluppi e svolte disciplinari in Italia e in Ungheria*, a cura di Ilona Fried, Ponte Alapítvány, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Olasz nyelv és irodalom tanszék, Budapest, 2018, pp. 369-401.

Ideologie e miti nell'ultimo Pirandello Presidente al Convegno Volta e autore de I giganti della montagna, in *Pirandello tra memoria, rappresentazione e immagine*, ed. by Domenica Elisa and Fausto De Michele, Peter Lang Ltd. International Academic Publishers, Oxford, pp. 157-176

I vari volti di Pirandello, autore e personaggio pubblico, in Bart Van den Bossche, Bart Dreesen, eds. *Iconografie pirandelliane, Immagini e cultura visiva nell'opera di Luigi Pirandello*, Peter Lang, 2019, pp. 267-285